

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ
ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΕΣΣΑ.
ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Συμπληρώνονται φέτος εβδομήντα χρόνια από τη Μικρασιατική καταστροφή, οπότε περισσότεροι από ενάμισυ εκατομμύριο Έλληνες ξεριζώνονται το 1922 από τις πατρογονικές τους εστίες. Σε μικρό χρονικό διάστημα γράφεται το τέλος ενός πολιτισμού και ενός λαού που κράτησε πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια. Ένα τέλος που συμβολικά απεικονίζεται με την πυρπόληση της Σμύρνης. Μετά από τη δραματική αυτή πράξη της συρρίκνωσης του Εξωελλαδικού Ελληνισμού και την οριστική ταύτιση πλέον των προσφύγων με τον Ελλαδικό χώρο και τον Ελληνικό πληθυσμό¹ αρχίζει η τιτάνια προσπάθεια να ενταχθούν και να πρωταγωνιστήσουν στην Ελλάδα, όπως ακριβώς και στις γενέτειρές τους². Η εμπειρία της προσφυγιάς σφραγίζει τη μνήμη τους και αποτελεί καθοριστικό άξονα για την παραπέρα πορεία της ζωής τους. Η αποκατάσταση των προσφύγων πραγματοποιείται με δύο μορφές, την αγροτική και την αστική.

Επειδή τη βάση για την αγροτική αποκατάσταση όλων των προσφύγων αποτέλεσαν τα ανταλλάξιμα κτήματα, ήταν φυσικό το μεγαλύτερο μέρος από αυτούς να εγκατασταθεί στη Βόρεια Ελλάδα, όπου βρισκόνταν και τα κτήματα αυτά. Τα στρέμματα αυτά προέρχονταν από ανταλλάξιμα κτήματα κυρίως Τούρκων αλλά και Βουλγάρων, οι οποίοι είχαν φύγει από την Ελλάδα με την ανταλλαγή των πληθυσμών, ενώ τα υπόλοιπα ήταν δημόσια κτήματα ή τσιφλίκια που απαλλοτριώθηκαν³. Ο νομός Φλώρινας δέχτηκε ένα ποσοστό από 0-20%, ο νομός Κοζάνης και Χαλκιδικής 21-30%, οι νομοί Πέλλας, Θεσσαλονίκης και Σερρών 31-50%, οι νομοί Δράμας και Καβάλας 51-60%⁴.

Έτσι στην περίοδο 1923-50 η μακεδονική οικονομία υφίσταται ριζικές, θεσμικές και παραγωγικές, μεταβολές που προετοιμάζουν την απογείωσή της. Παράγοντες που συντέλεσαν είναι:

α) η εισροή του προσφυγικού στοιχείου⁵, το οποίο με την εργατικότητά του, παρά την αρχική σύγκρουση, συνέβαλε τελικά στην ανάπτυξη της αγροτικής και

1. Στεφάνου Παπαδόπουλου, *Μικρασιατική καταστροφή*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 2.

2. C. Vergopoulos, *Nationalism and Economic Development: Greece in the Interwar Period*, Athens 1978, σ. 40.

3. Νικ. Σβορώνου, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1982, σ. 125.

4. Ε.Σ.Υ.Ε. Απογραφή προσφύγων, *Αρχείο Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα*, 1928 και Σ. Θεοφανίδης, «Η οικονομική ανάπτυξη της Μακεδονίας από το 1912 ως σήμερα», *Μακεδονία-4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα 1982, σ. 513.

5. Philip J. Carabbot, *Greek Refugees and their Impact upon Greek Society in the Interwar Period*, London 1986, σ. 33.

βιομηχανικής παραγωγής και

β) η δημιουργία από το κράτος έργων υποδομής, όπως αρδευτικά, επέκταση της οδοποιίας, ενίσχυση της δημόσιας υγείας, καταπολέμηση της ελονοσίας, ενίσχυση της παιδείας.

Κατά την απογραφή που έγινε τον Απρίλιο του 1923 ο προσφυγικός πληθυσμός του δήμου Έδεσσας⁶ έφθανε τα 2.253 άτομα, ο αντίστοιχος του νομού τα 19.718 (9.551 άνδρες και 10.167 γυναίκες) και της πόλης τα 2.090 άτομα, από τα οποία 888 ήταν άνδρες και 1.202 γυναίκες.

Ενώ ο πληθυσμός της πόλης σύμφωνα με τις επίσημες απογραφές το 1920 είχε πληθυσμό 9.441 άτομα, το 1928 είχε 13.115 άτομα⁷.

Τα σπίτια που παραχωρήθηκαν ήταν 50.272 από τους Τούρκους και 3.204 από τους Βούλγαρους. Αυτά όμως δεν αρκούσαν για να στεγάσουν τις 112.111 προσφυγικές αγροτικές οικογένειες. Γι' αυτό η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.) με τη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας που ίδρυσε, έκτισε με δικούς της πόρους 42.826 νέα προσφυγικά σπίτια, πολλά από τα οποία διατηρούνται και σήμερα.

Οι προσφυγικοί συνοικισμοί της Μακεδονίας ήταν 1.381 σε σύνολο 2037, δηλαδή το 67,8%.

Η αποκατάσταση των προσφύγων επέτεινε τα ήδη σοβαρά δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά προβλήματα της Ελλάδας. Όπως είναι φανερό, οι κλήροι που δόθηκαν ήταν ανεπαρκείς (γύρω στα 18 στρέμματα καπνοκαλλιέργειας για κάθε οικογένεια)⁸, αποτέλεσαν όμως ένα ελάχιστο όριο διαβίωσης. Ιδιαίτερη σημασία για την απόκτηση γης αποτέλεσε η απόφαση της κυβερνήσεως Πλαστήρα να προχωρήσει, εκτός από την παραχώρηση στους πρόσφυγες ανταλλάξιμων γεωργικών εκτάσεων απ' τους Βουλγάρους και τους Τούρκους, σε αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών που είχαν μείνει.

Σύμφωνα με το υπ' αριθμ. 330 Β.Δ. ορίζεται η έννοια της αποκατάστασης και μάλιστα της αστικής⁹. Στα άρθρα 1 και 2 ορίζονται οι δικαιούχοι αποκατάστασης, η έννοια προσφυγικής δικαιούχου οικογενείας, οι προϋποθέσεις αναγνώρισης του προσφυγικού δικαιώματος, τα αποκλειόμενα της παραχώρησης πρόσωπα, οι τρόποι ασκήσεως δικαιώματος, η προθεσμία ασκήσεως δικαιώματος, τα υπόβαλλόμενα δικαιολογητικά, η διαδικασία παραχώρησης, η σειρά προτιμήσεως κατά την παραχώρηση, η επέκταση παραχωρήσεων, η έκδοση

6. Ε.Σ.Υ.Ε., Απογραφή προσφύγων, Αρχείο Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, 1923 Υ. Εσωτ., Διεύθυνση Τοπικής Αυτοδιοικήσεως.

7. Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 37, Νομός Πέλλης, Αθήναι, Ιούνιος 1962.

8. Η πληροφορία προέρχεται από προφορικές μαρτυρίες προσφύγων της πρώτη γενιάς.

9. Εφημ. της Κυβερνήσεως, Β.Δ. 330 "Περί κωδικοποιήσεως της περί αποκατάστασης των αστών προσφύγων Νομοθεσίας Ν. 2044/52".

παραχωρητηρίων "Όροι υπ' ους ενεργείται η παραχώρησις", το τίμημα ή μίσθωμα παραχωρουμένων ακινήτων, το τίμημα προσκυρώσεων και παραχωρουμένων ακινήτων, η κληρονομική μεταβίβαση, η παραχώρηση δωρεάν χρήσεως, η μεταγραφή, η κατεδάφιση παραπηγμάτων, η πλήρης οικοδομή, το τίμημα χρήσεως, οι απαγορεύσεις και οι περιορισμοί.

Σύμφωνα με εκτιμητικό πίνακα της Ε.Α.Π. που εκδόθηκε στις 13/12/1930¹⁰ για τους Β' και Γ' αστικούς συνοικισμούς Έδεσσας, δόθηκαν 202 συνολικά οικοπέδα σε τρεις ζώνες Α, Β, Γ, 201 οικήματα, εκ των οποίων 174 ανεγέρθηκαν από την ΕΑΠ, 24 βελτιώθηκαν και 3 κτίσθηκαν από τους πρόσφυγες με δικές τους δαπάνες, ενώ σε αντίστοιχο πίνακα αντίστοιχης επιτροπής της 6/2/1931 για τον Α' συνοικισμό καθορίζονται πέντε ζώνες Α, Β, Γ, Δ, Ε, με διαφορετικές τιμές. Στην Α' ζώνη 87 οικοπέδα με συνολικό εμβαδόν 1066,28 τ.μ., στη Β' ζώνη δίδονται 68 οικοπέδα με συνολικό εμβαδόν 8095,14 τ.μ. με τιμή 5,50 δρχ. κατά τετραγωνικό μέτρο, στη Γ' ζώνη 44 οικοπέδα με εμβαδόν 5.365,50 τ.μ. με τιμή 5 δρχ. κατά τετραγωνικό, στην Δ' ζώνη 36 οικοπέδα με εμβαδόν οικοπέδων 4.465,69 και τιμή 3,20 δρχ. κατά τ.μ. και στην Ε' ζώνη 25 συνολικά οικοπέδα με εμβαδόν 4.146,53 τ.μ. και τιμή 2 δρχ. κατά τ.μ.¹¹

Μετά το 1923, εκδίδονται στην Έδεσσα οι εξής εφημερίδες: η "Ένωση" του Ι. Αναγνωστόπουλου που εκδίδεται από το 1926, η "Νέα Ιδέα" του Γρηγορίου Τηλικίδη που εκδίδεται από το 1927, ο "Κήρυξ" του Ηρακλή Κύρκου από το 1927. Η "Αγροτική Ιδέα" του Γρ. Ιατρόπουλου από το 1928, το "Θάρος" από το 1929-33 και από το 1927 ο "Ταχυδρόμος" του Ι. Σέξτου που δε διασώθηκε. Από τις εφημερίδες αυτές μπόρεσα να χρησιμοποιήσω μόνο αρκετά φύλλα της εφημ. "Θάρος".

Από την εφημερίδα "Θάρος" του Γρ. Ιατρόπουλου¹² πληροφορούμαστε ότι συζητείται η ανέγερση νέων κατοικιών και αγορά 30 οικοπέδων δίπλα στις φυλακές σε χώρο που ανήκει στην Εθνική Τράπεζα για να παραχωρηθούν στους πρόσφυγες. Επίσης στο ίδιο φύλλο αναφέρεται ότι στο συνοικισμό Παναγίτσας¹³ δόθηκαν 6-7 χιλιάδες οκάδες σίκαλης εξωτερικής προέλευσης από τον εποικισμό για να χρησιμοποιηθούν για σπορά. Οι πρόσφυγες χρεώθηκαν 15 δρχ. την οκά. Την σπείραν σε 600 στρέμματα. Στο φύλλο της 20 Ιουλίου 1930¹⁴ αναγράφεται ότι τίθεται ο θεμέλιος λίθος του νέου Δημοτικού Σχολείου στο Β' Προσφυγικό συνοικισμό, ενώπιον του Μητροπολίτου Κωνσταντίου, του Νομάρχη Πέλλης Μπιστρογιάννη και του Δημάρχου Γεωργίου Πέτσου.

10. Ε.Α.Π. Εκτιμητικός πίνακας της 13/12/1930.

11. Ε.Α.Π. Εκτιμητικός πίνακας της 6/2/1931.

12. Γρ. Ιατρόπουλος, εφ. "Θάρος", 20 Ιουλίου 1929.

13. Γρ. Ιατρόπουλος, ό.π., φ. 20 Ιουλίου 1929.

14. Γρ. Ιατρόπουλος ό.π., φ. 20 Ιουλίου 1930.

Στη συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε επίσης η μέθοδος της Προφορικής Ιστορίας¹⁵. Η Προφορική Ιστορία αποτελεί το πεδίο, στο οποίο η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών και η ιστορική προοπτική συγκλίνουν¹⁶.

Με εργαλείο τη συνέντευξη που μας δίνει τις προφορικές μαρτυρίες για το παρελθόν αλλά και για τη συνέχειά του και τη σημασία του στη σημερινή, τη σύγχρονη, ζωή των πληροφορητών. Χρησιμοποιήθηκε το είδος της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης¹⁷ ξεκινώντας με ένα τύπο ερωτηματολογίου που δεν ήταν, ωστόσο, δεσμευτικός. Το αρχικό ερωτηματολόγιο τροποποιήθηκε πολλές φορές και τελικά προσαρμόστηκε ανάλογα με τη γενιά, το φύλο και τη βαθμίδα μόρφωσης.

Πρέπει επίσης να ομολογηθεί ότι η προσφυγική καταγωγή δεν αποτέλεσε μόνο το αρχικό έναυσμα για την επιλογή του θέματος, αλλά στην πορεία αποδείχθηκε σημαντικό στοιχείο για την πρόσβαση και εξοικείωση με τη συγκεκριμένη προσφυγική ομάδα, στοιχείο που βασιζόταν σε κοινά βιώματα. Έτσι δημιουργήθηκε τελικά ένα κλίμα εμπιστοσύνης, απαραίτητο για την αξιοπιστία και την βαρύτητα των πληροφοριών¹⁸.

Για πολλούς από τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Έδεσσα δεν είναι και η πρώτη εγκατάσταση. Η εμπειρία της προσφυγιάς σφραγίζει τη μνήμη τους και αποτελεί καθοριστικό άξονα για την παραπέρα πορεία της ζωής τους.

Χώροι από τους οποίους προέρχονται είναι το Ικόνιο, η Προύσα, η Σμύρνη, η Φιλαδέλφεια, η Καισάρεια, το Αλά Σεχίρ, Σαφράνπολη, Σπάρτα, Πουλντούρ· επίσης εγκαθίστανται στην πόλη της Έδεσσας πρόσφυγες από τον Πόντο και την Αρμενία¹⁹.

Οι περισσότεροι ακολουθούν τα παραδοσιακά τους επαγγέλματα, αγρότες (προσπαθούν να μεταφέρουν τις αντίστοιχες καλλιέργειες που είχαν και στις γενέτειρές τους-εδώ μπαίνουν καθοριστικοί παράγοντες οι κλιματολογικές συνθήκες και το έδαφος), μεταξουργοί και ταπητουργοί.

Η ταπητουργία είναι καθαρά προσφυγική ασχολία, οι πρώτες επιχειρήσεις εμφανίστηκαν μετά το 1922 και συμβάλουν σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου²⁰. Ταπητουργία υπήρχαν στην Έδεσσα των οικογενειών Κο-

15. Paul Thompson, *The Voice of the Past*, Oxford 1978, σ. 18.

16. Antonio M. Defleur, *Sociology Human Society*, 3rd ed. Scot. Foresman, 1981.

17. Στ. Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία στον Ελληνικό χώρο (1900-1975) κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκοτεχνών*, Ναύπλιο 1982, σ. 47.

18. Αδελαΐδας Ισμουρλιάδου, *Ο Σύλλογος Μαδυτιών Θεσσαλονίκης (1925-1985)*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1993, σ. 12.

19. Οι πληροφορίες για τους τόπους καταγωγής προέρχονται από μαρτυρία προφορικής ιστορίας διασταυρωμένες με βιβλιογραφικά δεδομένα.

20. I.D. Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris: Mouton 1962, σ. 164.

τζαϊβάζογλου, Κοτζαντώνογλου, Αγαπάλογλου· το τελευταίο μάλιστα λειτούργησε μέχρι το 1978. Μεταξουργεία, κοντά σ' αυτά των οικογενειών Δ. Αϊκου, Χοτοτιάν, Ούτα, Θεμελή, Σιβένα, Δημ. Πίγκα, λειτούργησαν μετά το '22 και της οικογένειας Χατζητζίβια, Τριανταφυλλίδη, Κιοσέογλου, που κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των προσφύγων στην Έδεσσα.

«Όταν ήρθαμε στην Έδεσσα κατ' αρχήν ενοικιάσαμε ένα δωμάτιο στην περιοχή του κινηματογράφου Βέρμιο άλλοτε, σήμερα Διοικητηρίου. Αργότερα πήραμε μια διπλοκατοικία από τον Αον συννοικισμό από τον εποικισμό με μια τιμή 13.000 περίπου. Το επάγγελμά μας ήταν ταπητουργοί στην Πατρίδα μας. Το ίδιο επάγγελμα αρχίσαμε και στην Έδεσσα. Στην αρχή δουλεύαμε όλη η οικογένειά μας. Αργότερα πήραμε και άλλες υφάντρες. Υπήρχαν πολλές πατριώτισσες. Όσοι ήταν από την περιοχή της Προύσης ασχολήθηκαν με τα κουκούλια, μεταξουργεία» (προφορική μαρτυρία).

Οι σύλλογοι που, όπως αποδείχθηκε από τις έρευνες, αποτελούν συντονισμένους φορείς διαμόρφωσης και διατήρησης προσφυγικής συνείδησης, έχουν ως σκοπό την επίλυση των ζωτικών αναγκών των προσφύγων, δηλ. την επαγγελματική αποκατάσταση, τη διανομή του γεωργικού κλήρου και την εξεύρεση κατοικίας. Αμέσως μετά διαλύονται, όπως προκύπτει από τις προφορικές μαρτυρίες. Ο μόνος σύλλογος που διατηρείται μέχρι σήμερα στην πόλη είναι ο ποντιακός σύλλογος "Ταβράς".

Τα χαρακτηριστικά αυτής της πρώτης φάσης 1923-1940 της ένταξης και ενσωμάτωσης στην Έδεσσαϊκή κοινωνία συμβαίνει να είναι παρόμοια με αυτά των άλλων επιτόπιων ερευνών.

Η περιχαράκωση της εντοπιότητας αποτελεί απάντηση στην ενσωμάτωση της τοπικής κοινωνίας στο ευρύτερο σύνολο (συμβίωση με τους πρόσφυγες). Δηλαδή στην πρώτη αυτή φάση η κάθε ομάδα διατηρεί αυστηρά τα δικά της πολιτιστικά στερεότυπα (φαγητά, έθιμα). Έτσι πραγματοποιείται η καλύτερη συνειδητοποίηση της ιδιαίτερης ταυτότητας των κοινωνικών ομάδων, όταν βρεθούν σε αλληλεπίδραση με τον "άλλον".

Στον Ελλαδικό χώρο όμως είναι ακόμη σχετικά περιορισμένη η μελέτη της αλληλεπίδρασης των διαφόρων πληθυσμών που αναγκάστηκαν σε συμβίωση από την δεκαετία του '20 και μετά (περίπτωση Εδέσσης)²¹.

Και εδώ πιστοποιείται η εμμονή στη διάκριση και κατανομή των ατόμων σε σαφώς χωρισμένα σύνολα ως τρόπος αναπαράστασης και έκφρασης του ανταγωνισμού των διαφόρων πληθυσμών. Οι ντόπιοι είναι καλοί νοικοκύρηδες, πιο κλειστοί, οι πρόσφυγες είναι πιο ανοικτοί, πιο κοινωνικοί.

21. I.D. Pentzopoulos, *ό.π.*, σ. 199-201.

Μεσολαβεί η εμπόλεμη δεκαετία 1940-50, κατά την οποία οι διαδικασίες ένταξης και ενσωμάτωσης των προσφύγων στην Εδessaϊκή κοινωνία επιταχύνονται. Είναι φανερό ότι η περίπτωση των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην Έδεσσα εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικότερης παρατήρησης σχετικά με την περίοδο 1940-1950, που αποτελεί και την κατ' εξοχήν περίοδο κοινωνικών ζυμώσεων στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία. Από το 1950 και μετά οι ενδογαμίες σε ένα μεγάλο ποσοστό μετατρέπονται σε επιγαμίες με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μια σύνθεση σε θέματα πολιτισμικής φυσιογνωμίας και νοοτροπίας και να χαραχθεί μια κοινή πορεία 70 χρόνων "αρμονικής συμβίωσης", όπως πολύ ενδεικτικά και βιωμένα θα το πιστοποιήσει με την τριπλή επανάληψη η αύρα της προφορικής μαρτυρίας ενός πρόσφυγα της πρώτης γενιάς.

"Τα πρώτα χρόνια οι σχέσεις μας ήταν ψυχρές με τους ντόπιους. Λίγο αργότερα η πρόοδος των προσφύγων συνετέλεσε να συσφιχθούν οι σχέσεις μας. Άρχισε μια ζωή αρμονική. Μόνο όταν γίνονταν εκλογές, τότε άρχιζε ο αγώνας μεταξύ μας. Οι πρόσφυγες ήταν συνήθως φιλελεύθεροι, Βενιζελικοί. Ενώ οι ντόπιοι ήταν οπαδοί του Λαϊκού κόμματος. Στην ιδιωτική μας ζωή τα ήθη, έθιμα διατηρήθηκαν, αφού συγχωνεύθηκαν με τα ήθη και έθιμα των ντόπιων. Σήμερα έχουμε μια συμβίωση αρμονική. Πάρα πολλές ντόπιες πήραν αγόρια προσφύγων και αντιστρόφως. Το Σαράντα πρόσφυγες και ντόπιοι πολέμησαν αδελφωμένοι, όλοι σαν ένας άνθρωπος. Σήμερα υπάρχει αρμονική συμβίωση ντόπιων και προσφύγων".

ΑΔΕΛΑΪΣ ΙΣΜΥΡΛΙΑΔΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ "ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ"¹

Οι εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935 ήταν οι πιο ταραγμένες στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Είχαν προηγηθεί στις 6 Ιουνίου 1933 η δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου, στις 4 Φεβρουαρίου 1934 η υπογραφή του Συμφώνου Βαλκανικής Συνεννόησης και την 1η Μαρτίου 1935 το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα. Κατά την προεκλογική περίοδο ο φανατισμός κυριάρχησε και το επίπεδο του πολιτικού διαλόγου υποβαθμίστηκε αφάνταστα. Η απόφαση των βενιζελικών κομμάτων να απόσχουν από τις εκλογές φρότισε ακόμη περισσότερο την ήδη δηλητηριασμένη ατμόσφαιρα. Στην πολιτική σκηνή δεσπόζει την περίοδο αυτή η αντιπαράθεση του Κονδύλη με τον Μετοξά. Μέσα σ' αυτό το κλίμα εμφανίστηκε ο Σωτήριος Γκοτζαμάνης με το νεοϊδρυθέν κόμμα του, τη "Μακεδονική Ένωση".

Η σύγχρονη βιβλιογραφία εμφανίζεται διχασμένη απέναντι στις αιτίες που οδήγησαν στην εμφάνιση της "Μακεδονικής Ένωσης" και στους σκοπούς που αυτή υπηρέτησε. Ο Φοίβος Γρηγοριάδης στο έργο του *Ιστορία της Ελλάδος (1909-1940)*² θεωρεί ότι η κίνηση Γκοτζαμάνη είχε ως αιτία της τη μακεδονική πικρία για την παραμέληση των βορείων επαρχιών και την αγανάκτηση των Μακεδόνων για τον παραγκωνισμό τους από τα δημόσια αξιώματα.

Συμφωνώντας μαζί του ο Σπύρος Λιναρδάτος, στο βιβλίο του *Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου*³, προσθέτει επίσης ότι ο Γκοτζαμάνης, εκμεταλλευόμενος τη δυσφορία των Μακεδόνων, έφθασε στο σημείο να δημαγωγεί και απευθυνόμενος στους Σλαβόφωνους στη γλώσσα τους, να ζητά διοικητική αυτονομία του μακεδονικού χώρου. Από την άλλη πλευρά, ο Μαντρογόρδατος, στο βιβλίο του *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*⁴ δείχνει να υιοθετεί την άποψη ότι ο Γκοτζαμάνης έπαιξε το χαρτί της αυτονομίας της Μακεδονίας. Προωθώντας ακόμη περισσότερο τις θέσεις

1. Για την πρόθυμη παραχώρηση αρχαιακού υλικού και για τις γόνιμες συζητήσεις ευχαριστώ θερμά τους κ.κ. Ιωάννη Παλαμίδα και Βασίλη Γούναρη, Επιστημονικό Συνεργάτη του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα. Όμως το μεγαλύτερο μέρος των ευχαριστιών μου ανήκει δικαιωματικά στο Ίδρυμα Μποδοσάκη, το οποίο πρόθυμα ανέλαβε την οικονομική υποστήριξη των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Τα εκλογικά στοιχεία αντλήθηκαν εξολοκλήρου από την ηλεκτρονική βάση δεδομένων που υπάρχει στο Ερευνητικό Κέντρο του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα.

2. Βλ. τ. 4. "4η Αυγούστου-Αλβανία 1935-1941", Αθήνα 1972, σσ. 20-21.

3. Βλ. 5η έκδοση, Αθήνα 1988, σσ. 62-63.

4. Καλιφόρνια 1983, σ. 236.